

За книгата:

Клео Протохристова. *Теми с вариации. Литературнотематични етюди.* Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, Пловдив, 2016. [Cleo Protokhristova. *Themes and Variations. Studies in Literary Thematics.*]

Светла Черпокова / Svetla Cherpokova
Albert-Ludwigs-Universität Freiburg / Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

Какво сближава песен на Стиви Уондър и наследен от Античността реторичен похват, портретите на Ана Каренина и Дориан Грей, къщата на Ламартин в Пловдив и къщата на Пиер Лоти в Истанбул? Април или август, понеделник или четвъртък са литературно предпочетените месеци и дни и какви са техните художествени префункционализации от Джефри Чосър през Т. С. Елиът, Фокнър до Томас Ман, Джеймс Джойс, Вирджиния Улф, Камю и Сартр? В каква посока се развиват взаимодействията между един литературен и един реален топос като музей? Каква е корелацията между литературните тематизации и „капаните на политическата коректност“? Перспектива към възможните отговори дава книгата *Теми с вариации. Литературнотематични етюди* на проф. д.ф.н. Клео Протохристова, компаративист, литературен историк и теоретик, титролог и тематолог. Последното определяне не е особено популярно в българските научни среди, в които назоваването на един от специфичните методи на сравнителното литературознание като *тематология* е относително ново явление въпреки доказаните му преимущества от световната наука и дисциплинираното трасиране на пътищата му в българското литературоведско пространство през последните десетилетия¹.

Едно търсене в интернет или по каталозите на българските библиотеки на определението *литературнотематичен* ще демонстрира отсъствието му за сметка на надмощието на изследователски перспективи в посоката на съчетания като литературноисторически, културноисторически, литературнотеоретически или литературнокритически. В този смисъл дефинирането на едно изследване като литературнотематично само по себе си е новост в

¹ Това трасиране в настоящето успешно се извършва от учени като проф. Протохристова в областта на европейската култура и българската литература, проф. Румяна Станчева – на територията на балканските литератури и в съпоставка с европейските литератури, проф. Дечка Чавдарова и проф. Денка Кръстева – в сферата на руската литература, а в по-далечни времена – от пионерите на българската компаративистика – проф. Иван Шишманов и проф. Михаил Арнаудов.

българската литературоведска практика и идва като компенсация на един сериозен дефицит в нея.

Предпоставените в началото въпроси могат да създадат у един бъдещ читател погрешното усещане за произволност и рискуват да събудят единствено повърхностно любопитство към съчетаването между на пръв поглед несводими категории и дискурси. В действителност обаче става въпрос за задълбочено проучване на тематични серии и зависимости, които за чисто литературноисторическите и културологични изследвания често остават невидими поради съобразяването с установени хронологии и йерархии. Едно несъмнено предимство на тематологията е и, че отваря хоризонти към интердисциплинарни връзки, което дава възможност на литературата да се гледа не като на нещо затворено в отношения като *епоха – автор – читател, контекст – творба*, а да се осмисля в рамките на един по-глобален план, който има преимуществото да надскача времеви и териториални граници.

Книгата на проф. Протохристова предлага не просто различни визии в посоката на частично изброените изследователски траектории, а преди всичко един стабилен модел за обследване, който успешно може да работи за всяко едно тематологично проучване, независимо от терена, върху който се провежда. Още заглавието – „Теми с вариации“, освен подтекстовата отправка към музикалната форма „тема с вариации“, съдържа и парадигмата, по която се осъществява съчинението и се структурират отделните анализи в него, дефинирани в подзаглавието като „литературнотематични етюди“. Един изкушен от музиката читател с основание може да заподозре в организацията на труда на проф. Протохристова композиционната схема на Моцартовите дванадесет вариации по френската фолклорна песен „Ah, vous dirai-je, Maman“, известни в хронологическия и тематичен каталог на Моцартовите произведения като К 265. Структурно те се разгръщат в тринадесет части, като първата представя темата, а следващите са вариациите върху нея. Именно първите акорди от творбата на Моцарт се съзират и върху корицата на книгата, за да се разбере по-късно, че присъствието им там не е плод на ефектно хрумване, а импликация на изследователска стратегия.

Като изходна „тема“ в уводната си глава трудът задава тематологията и възможностите, които тя предоставя пред потенциалния изследовател. Прави се обзор на теориите за обхвата ѝ, извеждат се методологическите ѝ основания и се прецизира актуалното ѝ състояние. На читателя са предоставени аргументи „за“ и „против“ тематологичните занимания като литературоведска практика, като чрез този реторичен похват се извеждат позитивите на едно тематично проучване чрез инструментите на сравнителното литературознание. Не без чувство

за себеирония тази уводна глава се определя като „апология на тематичната критика“, но заявеното в нея няма нищо общо с лишеното от аргументация апологично писане. Напротив, набавянето на необходимите „аксиологически основания“ за методологическата стратегия на проучването става като се стъпва върху солиден фундамент на предхождащи теоретически изследвания, сред които особено са открити концепциите на Джордж Стайнър и Теодор Циолковски, определен като „един от най-ревностните практики и теоретици на тематологията“². В съгласие с „музикалното“ оркестриране на книгата тази уводна глава може да бъде разпозната като прелюдия, която настройва към конкретните тематични наблюдения. Следват тринадесет глави (подобно на частите в Моцартовата тема с вариации) – така наречените „литературнотематични етюди“, обединени в четири раздела. Последният, пети раздел на книгата, обявен още в увода като „приложение“, има функцията на завършващ и неслучайно е наречен „CODA“. В едно музикално произведение това е възможното означение за финала на творбата, който по своеобразен начин обобщава прозвучалите до момента теми, но би могло и да даде един по-различен ракурс към тях.

В първия раздел, назован „Културни универсалии“, зазвучават теми, познати от предишни изследвания на проф. Протохристова. Това са часовниците, календарът, очилата, плажът, чието обследване в книгата допълнително е разгърнато в посока на търсене на техни парадигмални за културата вариации. Към тях се добавя и една нова тема – за портрета и мястото му в литературния интериор, но и за скрития му потенциал да смислопоражда и гради тропи, чрез които литературният текст конструира художествено-естетическите си внушения, но заедно с това ги превръща и в метадискурсивен проблем. Така в хода на този първи раздел се оформя една интригуваща изследователска траектория, която повежда читателя от универсалното, видяно през циферблата на часовника и ритъма на календара, към изразенията на отношението частно/социум чрез емблематиката на очилата и плажните пространства, за да се стигне накрая до конкретните образи на индивидуалното, видяно през портретното изображение и неговата рамка.

Вторият раздел, „Устойчиви сюжети“, изненадва с ракурсите към действително устойчиви литературни сюжети и същевременно изнамира други, недовидяни литературноисторически, но несъмнено солидно литературно закрепени и с аналогична тежест за културата. Вместо тематизирането на познатото „изгубено време“ се обсъжда „проспаното време“, подтикът към което идва от един странстващ приказничен сюжет, в който сън и време

² Протохристова, Клео. Теми с вариации. Литературнотематични етюди. Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, Пловдив, 2016, с. 9.

са в особена корелация. Съпоставката между две вариации на сюжета – в японската приказка „Урашима Таро“ и в историята на Рип ван Уинкъл – умело извлича философските му импликации, при това с валидност за един много по-обемен културен и епистемологичен контекст. В същия раздел са включени и два „етюда“, които демонстрират един парадоксален, но несъмнено „устойчив“ културен феномен – как културната памет може да промени фактологическата реалност (главата „Един паралитературен сюжет и производните му тематизации. За Ламартин, Лоти и къщите им в Пловдив и Истанбул“) и как литературната действителност може да се екстраполира в реалността, като произведе конкретни топоси и отношения (главата „Музеят като топос и повествователен модус в творчеството на Орхан Памук и Елиф Шафак“).

В третия раздел, „Метафори и символи“, се припомня един вече зададен в предишни изследвания на проф. Протохристова проблем – просвещенската „носология“, но този път той е вплетен в „носологичен“ диптих, към който е асоциирано анализирането на един от може би най-емблематичните „носологични“ текстове – „Нос“ от Гогол. Творбата на Гогол се обсъжда в съпоставителна перспектива с романа на Лорънс Сърн „Животът и мненията на Тристрам Шанди, джентълмен“. Чрез отличаването на незабелязани досега общности между двете произведения се извежда не просто само сърнианското у Гогол, а се постигат обобщения за специфичната наративна стратегия у двамата автори и се правят изводи за особеното значение на „мотивната мрежа“ за творческата памет. В перспективата на метафора/символ се оглеждат и вариациите на числото седем в главата „Вълшебната планина“ и митът за числото седем“. Интригуващото ѝ есеистично начало, определено като „карикатурно резюме“ на романа на Томас Ман, идва да подскаже многообразието в употребите на седмичката в романа на Ман, но и да отвори врати към нови тълкувания на творчеството на немския писател, подкрепени от наблюдения върху есетата му, романите му „Доктор Фаустус“ и „Йосиф и неговите братя“. Задълбочените съпоставките с Вагнеровия „Танхойзер“, но и със средновековната легенда за Танхойзер, с приказката „Джуджето Дългоноско“ от Вилхелм Хауф, с „Меланхолията“ на Дюрер, с Ницше и с още много други създават един мащабен свят на интертекстуални съотнасяния, чрез който романът на Томас Ман е разчетен като „образцова реализация“ на „митотворческия роман на модернизма“.

В четвъртия раздел, „Социални фигури и исторически личности“, съсредоточаването е върху литературни теми, производни от социални и исторически фигури. Фигурата на бръснаря, етнонимът „цигани“ и литературните тематизации на Али паша – това са трите „проби“, върху които този раздел гради един модел за проучване, вгледано във възможната

„тематично-персонажна развойна линия“ на една творба. В тази част зазвучава и Моцартовата тема, но вече не като метод на структуриране, а с конкретните си присъствия и неочаквани интерпретации в един модерен кино-проект. Всъщност музикалната тема е един от лайтмотивите в книгата, редом с темата за огледалността, към която авторката отдавна е пристрастна и чиято задълбочена интерпретация е налице в книгите ѝ „През огледалото в загадката“ (1996) и „Огледалото – литературни, метадискурсивни и културноспоставителни траектории“ (2004). Следи от огледалната тема могат да се открият и тук – в разсъжденията за очилата, в съпоставката на портретите на Дориан Грей и Ана Каренина, в търсенето на философските импликации на „проспаното време“.

Вече беше спомената неслучайността на наименованието на последния раздел на изследването – „CODA“. В него е включен само един текст – „Благовещенският сюжет и флорентинската култура на Quattrocento“, чрез който се търси отговор на въпроса „защо флорентинският XIV век така настойчиво изразява себе си именно през благовещенския сюжет“³. Всъщност отговарянето на това питане има по-друга цел, чиито основания са изразени малко преди това чрез една констатация: „Когато изкуството проявява толкова отчетлив интерес към конкретна тема, е задължително да се фокусираме върху идентифицирането на посланията, които се съдържат в нея. Очевидно е, че съответният образ или сюжет е не просто приятен и предпочетен, а че адресира определени проблеми, характерни за обществото от дадена епоха. Нещо повече, логично е дори да се предположи, че по някакъв начин това общество постига своята себеидентификация с помощта на въпросния сюжет“⁴.

Така тази последна част споделя и препотвърждава едно много важно предимство на тематичните заниманията, което в отделните си части книгата на проф. Протохристова систематично отстоява, а именно – чрез проучването на доминантните теми за културата да се проникне до сърцевината ѝ и да се постигне нейното по-задълбочено разбиране, като същевременно се извлича индивидуалното и се открояват себеидентификационните комплекси на обществото.

Заявена скромно като „учебно помагало“, съобразено с „тематологичния модул от университетския курс по сравнително литературознание“, който авторката успешно води от години, книгата на проф. Протохристова може да бъде определена като явление в българското литературоведско пространство. Освен че се движи с респектираща лекота през културни и литературни епохи, работи с текстове от различен жанров и времеви порядък, демонстрира

³ Цит. съч., с. 258.

⁴ Пак там.

завидна ерудираност и предлага стабилна методология, много ценни качества на изследването са неговото заразяващо вдъхновение и увлекателността му. След затварянето на последната страница у читателя не остава и съмнение в дълбоката неправота на твърдението на Бенедето Кроче, изнесено в увода, че „няма по-сухо изследване“ от тематичното“⁵. Споделеното от авторката в началото, че пребиваването в изследователското поле на тематологията е най-малкото „вълнуващо и забавно“, не само намира своето потвърждение при четенето на виртуозно разгърнатите теми с вариации, но и в желанието на четящия тези литературнотематични етюди да не свършват.

Впрочем „Coda“ е наименованието и на последния албум на рок-групата „Лед Цепелин“, което напомня за един друг лекционен курс на проф. Протохристова – „Рок музиката като литература“, чието реализиране в книга би било не само уместно и ползотворно, но също така „вълнуващо и забавно“. А и със сигурност носещо аналогичното на „Теми с вариации. Литературнотематични етюди“ удоволствие от четенето.

⁵ Цит. съч., с. 5.